

Religion

Utvalgte momenter for yrkesfaglærere

Trine-Lise Offergaard

© Høgskolen i Oslo og Akershus

Småskrift 2013 nr 6

Opplag trykkes etter behov, aldri utsolgt

HiOA,
Læringssenter og bibliotek,
Skriftserien
St. Olavs plass 4,
0130 Oslo,
Telefon (47) 64 84 90 00

Postadresse:
Postboks 4, St. Olavs plass
0130 Oslo

Adresse hjemmeside: <http://www.hioa.no/Om-HiOA/Nettbokhandel>
For elektronisk bestilling klikk Bestille bøker

Trykket hos Allkopi
Trykket på Multilaser 80 g hvit

Ny utgave samme innhold:

Denne publikasjonen er tidligere utgitt som Småskrift nr 2/2009 ved Høgskolen i Akershus.

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, Interesseorganisasjon for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale medfører erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Religion

Utvalgte momenter for yrkesfaglærere

Av Trine-Lise Offergaard
Høgskolen i Akershus

Småskrift nr. 2/2009

Forord

Lærere i dagens norske skole vil med høy grad av sannsynlighet møte et religiøst mangfold. De kan også risikere å møte steile fronter mellom elever fra ulike religiøse tradisjoner. Dagsaktuelle globale hendelser og konflikter vil dessuten kunne prege skolehverdagen. Ofte er mediebildet øyeblikksfokuset og unyansert, og gir begrensede bidrag til en dypere forståelse av de hendelsene som presenteres. For å kunne håndtere en kompleks religiøs virkelighet på en konstruktiv måte, er det viktig at lærere har en viss kunnskap – både om religion som fenomen, om de enkelte religiøse tradisjoner som er representert i klasserommet, og om globale religiøse trender. For yrkesfaglærere i helse- og sosialfag er det særlig viktig å ha en viss basiskunnskap om religion, da disse skal utdanne yrkesutøvere som selv vil arbeide nært med mennesker fra ulike religiøse tradisjoner.

Med dette heftet søker jeg å gi noen innspill til forståelse av hvilken betydning religion kan ha i forhold til elevers (og andres) eksistensielle spørsmål, og i forhold til identitet og tilhørighet. Hovedvekten ligger på religion som fenomen generelt, og ikke på noen enkelt religiøs tradisjon. For kunnskap om enkeltreligioner henvises til annen faglitteratur. Utvalget er særlig gjort med henblikk på å forstå religioners rolle i forhold til krig / konflikt kontra fred / forsoning. Jeg har også valgt å gå nærmere inn på noen viktige generelle trender når det gjelder religion i dagens samfunn. Lærere som utdannes i dag, vil (forhåpentligvis) være aktive i skolen i mange tiår fremover. Håpet mitt er at de skal kunne bidra til at til at elevers religion / religiøse tilhørighet kan bli en positiv kilde – i forhold til personlig utvikling og fredelig sameksistens.

Trine-Lise Offergaard

*The real truth of existence is sealed,
until after many twists and turns of
the road.*
Rumi

Innhold:

1.0 Hvorfor finnes religioner?.....	6
2.0 Hva er religion?.....	6
2.1 Religionenes dimensjoner.....	6
2.2 Fellestrekk og forskjeller.....	8
2.3 Religioner i tid og rom.....	11
3.0 Hvem eier sannheten?.....	12
4.0 Religion og identitet.....	15
5.0 Religionens død?.....	17
6.0 Religionens tilbakekomst.....	17
6.1 Nyreligiøsitet.....	19
6.2 Fundamentalisme.....	20
6.2.1 Islamisme.....	22
7.0 Mulige fremtidsperspektiver.....	23
8.0 Yrkesfaglæreren i møte med religiøst mangfold.....	24
Litteratur.....	27

1.0 Hvorfor finnes religioner?

Religioner ser ut til å være historisk og geografisk allestedsnærværende. Ringgren & Ström (1974) hevder at det gjennom hele menneskehetens historie ikke finnes et eneste folk som har vært uten religion. Funn fra opp til 500 000 år tilbake kan tyde på at Homo sapiens forgjengere drev med enkelte former for kult og offerhandlinger. Neandertal-graver i Europa viser at døde har blitt kunstferdig begravd, og har fått med seg mat og utstyr for et neste liv. Religioner viser at mennesker gjennom tidene har erfart sine liv som ledd i en større sammenheng. Det kan se ut til at lengselen etter transcendens, etter ”noe som overskrider” er en indre drivkraft som har vært innebygd i mennesket fra første stund. Mye tyder på at mennesket alltid har vært et meningsseekende og et myteskapende vesen, og at fenomenet religion er like gammelt som menneskeheten selv (Armstrong, 2005).

2.0 Hva er religion?

Det finnes en mengde definisjoner av begrepet religion. Det er neppe tilfeldig. Bauman (1998) påpeker at religion hører til de underlige og plagsomme begreper som en fullstendig forstår – helt til en skal prøve å definere dem. Å definere hva religion er, er nesten like umulig som å skulle definere livet selv. En religions vesen er nettopp å søke å gi ord og mening til det usigelige, det som ikke kan formuleres presist og entydig. Mellom forskjellige religiøse retninger og tradisjoner er det dessuten store forskjeller. På enkelte områder kan en nesten snakke om avgrunner mellom religiøse forestillinger fra ulike tradisjoner. Enhver definisjon vil derfor uvegerlig være preget av den religiøse og / eller kulturelle bakgrunn som den blir formulert innenfor. Da religion også har et sterkt subjektivt element, vil det dessuten også, selv blant utøvere innenfor samme religion, kunne være vanskelig å enes om én definisjon.

2.1 Religionenes dimensjoner

Til tross for utfordringene med å lage en definisjon som alle kan enes om, er det klart at ulike religioner har mye felles. For å kunne beskrive og sammenligne religioner på en meningsfull måte har Smart (1997) derfor samlet disse fellestrekkene i syv ulike dimensjoner. Samlet viser disse dimensjonene hvordan religioner er vevet inn de fleste aspekter av de troendes liv.

Læremessig, dogmatisk dimensjon: De fleste religioner har utviklet læresystemer som gir en forklaring på virkelighetens struktur og fenomener. I en religiøs lære kan det inngå flere dogmer, det vil si utsagn eller læresetninger som uttrykker kjernen i trosinnholdet og gjelder som absolutte sannheter. En religiøs lærebygning representerer en mer eller mindre systematisk og kompleks fremstilling av trosinnholdet, og er som oftest utarbeidet av en religiøs elite. Læren er ikke statisk, men blir i tidens løp utviklet og nytolket som en konsekvens av nye samfunnsmessige utfordringer.

Mytisk dimensjon: Mens læreutvikling innebærer en intellektuell avklaring av trosinnholdet, representerer mytene en annen form for religiøst ”språk”. De er ”hellige fortellinger” som gir en forklaring på menneskers grunnleggende livsspørsmål – som hva livet og mennesket er, hvor vi kommer fra og hvor vi går hen etter døden. Mytene taler om et eksistensplan eller en eksistensdimensjon som overskrider vår vanlige, daglige erfaringsverden. Gjennom tidene har de gitt ord og form til en oversanselig virkelighet som menneskene intuitivt erfarte, men som unndrar seg beskrivelse i et vanlig dagligspråk. Mytene er derfor ikke fortellinger i ordets vanlig betydning. De er fortellinger som peker mot en usynlig, men ”større” virkelighet, og sier noe om hvordan man skal forholde seg til denne. Gjennom historien har mytene hjulpet mennesker til å komme til rette med og finne mening i tilværelsen. Mytene er sanne i den

forstand at de er virksomme og meningsfulle i menneskers liv, men ikke i den forstand at de gir objektiv faktainformasjon. De peker mot hendelsers betydning, og kan dermed bidra til å gi mennesker et sannere og rikere liv (Armstrong, 2005). Innen vidt forskjellige religiøse tradisjoner vil man ofte finne den samme type myter (for eksempel skapelsesmyter og syndefallsmyter), men mytenes innhold og utforming kan variere sterkt: i kristen mytologi skapte Gud mennesket av jord; i Maya-folkets mytologi ble mennesket skapt av mais.

Rituell dimensjon: Religioner har også et handlingsaspekt – de troende deltar i ulike former for religiøs praksis. Handlingene kan omfatte store og spektakulære feiringer med tusenvis av deltakere – som for eksempel muslimers pilegrimsferd til Mekka; men også individuell religionsutøvelse der for eksempel en buddhist-nonne sitter i stille meditasjon. Ritualer er en form for religiøs praksis som vanligvis er sterkt regelbundne. De følger et klart definert forløp, og er også ofte sterkt symboladde. Noen ritualer gjentas ofte og er knyttet til den daglige religionsutøvelsen, mens andre igjen kan være knyttet til særskilte religiøse festdager eller høytider. Eksempler på sistnevnte kan være både jødisk og kristen påskefeiring. I mange tilfelle kan ritualene være en form for dramatisering av myter eller hellige tekster. Uansett vil ritualene spille en viktig rolle i livet til de troende; det betyr noe for dem å delta. En spesiell form for ritualer er riter. Overgangsriter kjennes fra de fleste religioner. De er knyttet til overganger og skilleveier i de troendes liv (dåp, overgang fra barn til voksen, ekteskapsinngåelse), og utføres vanligvis bare én gang i et menneskes liv. I tillegg til slike ytre, mer eller mindre rikt utformede ritualer, har de fleste religioner også tradisjon for indre fordypningsøvelser som kan fungere som ”veier” til en dypere kontakt med en ”ytterste virkelighet”.

Sosial dimensjon: Som nevnt utøves ofte ritualer og andre religiøse handlinger innenfor et fellesskap. Religion er sjelden en fullstendig individuell affære. Et slikt fellesskap kan ofte innebære forskjellige forpliktelser i forhold til egne trosfeller. Ofte er fellesskapet knyttet til særskilte samlingssteder som templer, kirker, moskeer eller synagoger. Avhengig av religion og tradisjon, kan fellesskapet være mer eller mindre institusjonalisert. I samfunn der en religion står sterkt, kan religiøse fellesskap og institusjoner ha betydelig makt, og spille en vesentlig politisk rolle.

Etisk dimensjon: Religioner har vanligvis et fundament av etiske/moralske verdier som er begrunnet i religiøse forestillinger. Disse utgjør en verdihorisont som det forventes at utøverne lever sine liv innenfor. I noen religioner, for eksempel jødedom og islam, er disse verdiene konkretisert i et mer eller mindre komplekst sett av normer og levereregler som regulerer menneskers samvær med hverandre, samt deres forpliktelser i forhold til en ”høyere virkelighet”. I andre religioner er etikken mer generelt utformet.

Erfarings- og følelsedimensjon: Alle religioner appellerer til følelselivet, men hvilke følelser som vekkes, og hvor sterkt det følelsesmessige aspektet er vil variere. Ofte kan religioner involvere sterke følelser av for eksempel kjærlighet, ærefrykt og ydmykhet. For mange troende kan religionen tilby trøst og trygghet, enten via en opplevd relasjon til en guddommelig eller hellig skikkelse, eller via deltakelse i ritualer knyttet til for eksempel sorg, kriser eller store overganger i livet. Religioner kan dermed møte behovet for mening, også i livets smertefulle situasjoner – som sykdom, lidelse og død. Til religionenes erfaringsdimensjon hører også en spesiell type gransesprenkende og dyptgripende religiøse erfaringer som gjerne kalles mystiske erfaringer¹. For den troende vil en slik erfaring gi en

¹ Betegnelsen mystisk erfaring eller mystisk opplevelse stammer fra det engelske *mystical experience*. På norsk blir imidlertid dette uttrykket noe misvisende, fordi det her ikke dreier seg om noe mystisk slik dette ordet

spesiell form for innsikt som vanligvis får varig innvirkning på vedkommendes liv. Gjennom tidene har myter bidratt til å forklare slike erfaringer, og hjulpet mennesker til å integrere disse i dagliglivet (Armstrong, 2005). Mystiske erfaringer er kjent fra de fleste religiøse tradisjoner, og har til tross for ulikhetene religionene imellom, flere felles elementer. Fra religionshistorien kjenner man slike erfaringer fra for eksempel Buddhas opplysning og apostelen Paulus omvendelse på veien til Damaskus.

Materiell dimensjon: Religioner handler ikke bare om indre, subjektiv erfaring, de synliggjøres også konkret i for eksempel steder, bygninger og gjenstander som religionen er knyttet til. Fra ulike tradisjoner finnes mange eksempler på hellige fjell (Sinai, Fujiama) eller elver (Ganges). Mens bygninger utgjør en konkret ramme rundt gudsdyrkelse eller rituelle handlinger, vil det ofte også finnes ulike symboler og gjenstander som tas i bruk i tilknytning til ritualene – for eksempel bøker, bilder, røkelseskar, spesielle klær og lignende. Flere av menneskehetens mest kjente kunstverk er eksempler på denne dimensjonen.

Disse ulike dimensjonene er ikke skarpt atskilt fra hverandre, men utgjør til sammen et integrert hele. Hvordan hver enkelt dimensjon vektlegges kan variere sterkt mellom de enkelte religioner, og også mellom forskjellige retninger innenfor samme religion. Dimensjonene kan likevel tjene som hjelpemidler til å forsøke å favne noe av den komplekse helheten som en religion utgjør.

2.2 Fellestrekk og forskjeller

Til tross for fellestrekkene, er det imidlertid heller forskjellene som slår en når en sammenligner de store verdensreligionene. Disse kan deles i to klart atskilte grupper som tilsynelatende har lite til felles. De tre monoteistiske² religionene med opphav i Midt-Østen (jødedom, kristendom og islam), er alle forankret i troen på én allmektig og personlig Gud, som på ulike måter har åpenbart seg for menneskene. Religionene har en lineær tidsopfatning – et menneskeliv forstås som en engangshendelse, og hvordan mennesket lever dette ene livet er avgjørende for dets skjebne etter døden. I disse religionene oppfattes Gud som en objektiv realitet, og hver enkelt av religionene gjør eksklusivt krav på å representere sannheten om denne guden.

Østens religioner har derimot intet personlig gudsbegrep. De beskriver ”den ytterste virkeligheten” mer som en universell kraft som gjennomsyrrer alt, også mennesket. Veien til ”sannheten” må mennesket innenfor disse religionene derfor søke i sitt eget indre. Østens religioner har et sirkulært verdensbilde, der troen på reinkarnasjon står sentralt. Sjelen anses som udødelig og den gjennomgår en endeløs syklus av gjenfødelse, før den (evt.) oppnår en endelig frigjøring ved å bryte ut av kretsløpet.

Til tross for slike dyptgripende forskjeller, har alle religionene det til felles at de påberoper seg en eller annen form for oversanselig virkelighet som ikke kan måles vitenskapelig, eller forstås ved hjelp av en logisk-rasjonell tilnærming. Uansett hvilke ord og begreper som anvendes, hevder religionene at det finnes et ”noe” som er bortenfor alle ord og betegnelser, men som kan erfares som en levende realitet. Felles er også at religionene peker mot dette ”noe” som svar på livets dypeste spørsmål – menneskelivets mål og mening kan for

vanligvis anvendes i dagligtale. En mer uvanlig, men kanskje bedre betegnelse er transpersonlige erfaringer. Essensen er at identitetsopplevelsen overskrider det individuelle ”jeget”, og omfatter videre aspekter av menneskelivet, kosmos eller en guddommelig virkelighet.

² I monoteistiske religioner finnes bare én guddom

religionene ikke forstås uten i relasjon til dette ”noe” (Einhorn, 2005). De ulike religionene kan derfor ses på som ulike ”språk” for en felles grunnleggende erfaring. Alle religionenes ulike dimensjoner blir da forskjellige uttrykk for og avledninger av et slikt grunnleggende eksistensielt fundament, og viser hvordan denne dypere eksistensielle dimensjonen kan eller skal leves og uttrykkes i det daglige liv. En religiøs lære er derfor noe helt annet enn en filosofi eller ideologi. Religionens sannhet er en erfaringsbasert-eksistensiell sannhet og ikke en logisk-rasjonell sannhet. Det betyr ikke dermed at religionene er irrasjonelle, men snarere transrasjonelle – det vil si at de overskrider det rasjonelle. Uten at den religiøse læren, og religionens andre uttrykksformer oppleves som sann i forhold til de eksistensielle spørsmålene som livet stiller mennesker overfor, vil en religion gradvis miste sin betydning.

Det kan se ut til at jo nærmere en kommer dette eksistensielle fundamentet – religionenes kjerne – jo større er fellestrekkene mellom ulike religioner. Dette er søkt fremstilt i figur 1. Religionenes utgangspunkt i en ”høyere” eller ”dypere” virkelighet utgjør en felles kjerne for alle religioner. Også mennesker som ikke selv har noen religiøs tilhørighet, kan ha en sterk intuitiv opplevelse av at det finnes en slik ”ytterste virkelighet”, men kan føle at religionenes språk heller tilslører enn fremmer erkjennelsen av denne virkeligheten. Når det gjelder religiøs praksis eller øvelser som kan hjelpe de troende til å komme i kontakt med denne virkeligheten, finnes også mange fellestrekk – i form av for eksempel meditasjon, resitasjoner, bønn, enkle rituelle bevegelser. Disse ”indre veiene” utgjør derfor neste sirkel. Innen ulike religioner kan imidlertid vektleggingen av slik fordypningspraksis kan være noe varierende. I de monoteistiske religionene er slike indre fordypningsveier og -metoder særlig fremtredende innenfor religionenes mystiske retningene³.

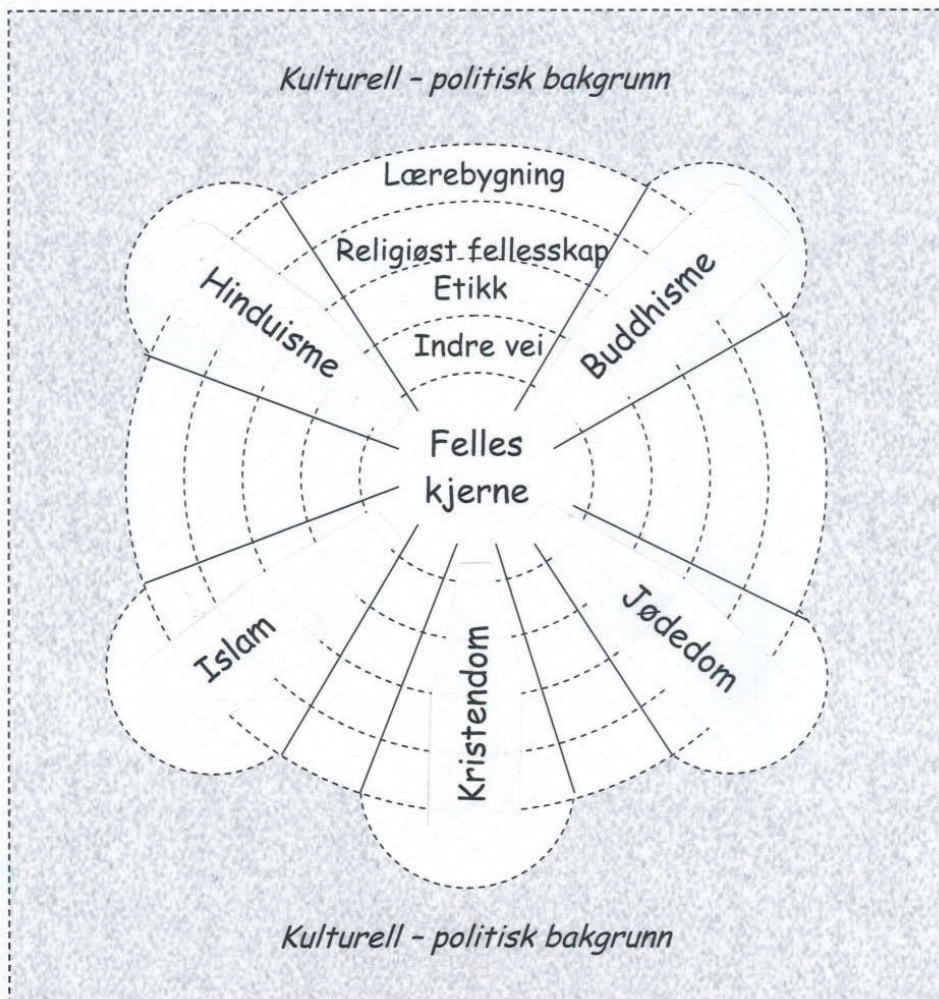
Også i forhold til grunnleggende etikk finner man en felles grunn – for eksempel gjenfinnes det som i kristen tradisjon kalles den gyldne regel i nokså likelydende formuleringer i alle verdensreligionene⁴. Erkjennelsen av at religioner har mye felles på det etiske området har ført til utarbeiding av ”Declaration Toward a Global Ethic”. Denne ble vedtatt på Religionenes Verdensparlament i 1993, og ble underskrevet av ca 200 representanter for alle de store verdensreligionene, og en lang rekke andre religiøse tradisjoner (Küng & Schmidt, 1998). Deklarasjonen tar utgangspunkt i en felles forankring i en ”ytterste virkelighet”, og det slås fast at religiøse mennesker har et særlig ansvar for hele menneskehetens velferd, og for å ivareta jorda. Fundamentet i deklarasjonen er at alle mennesker skal behandles menneskelig. Dette fundamentet konkretiseres videre i fire forpliktelser til:

1. Ikke-vold og respekt for liv
2. Solidaritet og en rettferdig verdensorden
3. Toleranse og et liv i sannferdighet
4. Like rettigheter og partnerskap mellom kvinner og menn

På dette grunnlaget har deklarasjonen samlet seg om en minimumsetikk, basert på det de ulike tradisjonene kan enes om.

³ Mystikk er en fellesbetegnelse for enkelte retninger inne ulike religioner, der hovedfokus er rettet mot en direkte erfaring av, eller enhet med en ”ytterste virkelighet”. Protestantisk kristendom er en religiøs tradisjon der mystikk er lite fremtredende – dette fenomenet kan derfor virke fremmed for mange nordmenn. Kristen mystikk er imidlertid et markant trekk i europeisk kirkehistorie.

⁴ ”Du skal gjøre mot andre det du vil at andre skal gjøre mot deg”. Avhengig av tradisjon er etikken formulert positivt ”du skal” eller negativt ”du skal ikke”

Figur 1. Fellestrekk og forskjeller mellom religioner. Forskjellene mellom religioner øker med økende avstand fra sentrum.

Når det gjelder svarene på mer konkrete etiske spørsmål og utfordringer kan imidlertid forskjellene være større, og disse øker jo lenger utover i sirklene i figur 1 man kommer. Måten religiøse fellesskap er utformet på, graden av forpliktelse og hvilke krav som stilles til deltakerne, kan vise store variasjoner. Enda større vil forskjellene være når det gjelder lærebygningen, innholdet i og utformingen av evt. hellige skrifter og hvilken betydning og rolle disse tillegges. Generelt vil innflytelsen fra den religiøse og politiske konteksten som en religion utøves innenfor, bli sterkere jo lenger ut i sirklene en kommer. Å foreta en klar grenseoppgang mellom religion og kultur er ikke mulig. Religion utøves av mennesker, og disse vil uunngåelig befinne seg i en eller annen sosial og kulturell kontekst som preger religionsutøvelsen.

2.3 Religjoner i tid og rom

Alle religioner er preget av tid og sted, av samfunnsmessige forhold og kulturelle strømninger. Det er for eksempel store forskjeller mellom bosnisk, saudiarabisk og indonesisk islam. Tilsvarende vil sannsynligvis en norsk protestant oppleve indisk katolisisme eller karismatiske søramerikanske grupper som ganske fremmedartete. Det finnes ingen ”ren” religion som er upåvirket av omgivelsene. Religioner er uløselig knyttet til menneskelige fellesskap, og utøves alltid innenfor en kulturell og politisk kontekst. Når denne endres, kan det gi impulser til nytolkning og endring av en mer eller mindre etablert religiøs tradisjon. Samtidig er også religionen en del av konteksten, og kan selv bidra til kulturelle og politiske endringsprosesser.

Endring i religioner over tid kan være relativt små og gradvise. Det kan for eksempel dreie seg om større eller mindre justeringer i skrifttolkninger, ritualer eller i hva som er akseptabel klesdrakt eller atferd. Synspunkter som i dag hevdes av et religiøst establishment, eller atferd som i dag utøves av en religions tilhengere, kunne for noen hundre år siden ført til utstøtelse eller forfølgelse. Paulus-brevene i Det nye testamentet er like klare om kvinnens underordning under mannen som Koranen er, og i Norge var det god tone at kvinner dekket hodet i kirken til langt inn på 1900-tallet (Leirvik, 2001). Går vi hundre år tilbake i tid var kvinnelige prester i Norge en nesten uhørt tanke – i dag er det vanlig. Kanskje kan homofiles plass i Den norske kirke følge samme utvikling som den som har skjedd for kvinnelige prester.

I enkelte perioder i menneskehetens historie har det imidlertid skjedd mer dyptgående endringer i det religiøse ”landskapet”. De religiøse mytene søker som nevnt å si noe om en tidløs dimensjon. En forutsetning for at myter skal bestå er imidlertid at de stadig rører ved og gir mening i forhold til menneskers eksistensielle spørsmål (Armstrong, 2005). For de troende er en myte sann så lenge den er virksom i deres liv. Hvis en myte ikke lenger er det, vil den enten avgå ved døden, eller evt. bli omformulert. Når menneskesamfunn gjennomgår radikale endringer, må også de mytologiske historiene fortelles på en ny måte, ellers vil ikke deres tidløse sannhet bli forstått. Hver gang menneskeheten har tatt et stort steg fremover, har den også revidert sin mytologi for at den skulle være virksom under nye forhold.

I menneskehetens eldste historie, under jeger- og sanker tiden, eksisterte ikke religioner i dagens forstand. Det var intet skille mellom hellig og profant, og dermed fantes heller ikke noen klart definert religion som kunne skilles fra livets øvrige aspekter. Mye taler imidlertid for at det bl.a. eksisterte mytologiske fortellinger der himmelen spilte en sentral rolle (Armstrong, 2005). Ved overgang til en livsform basert på jordbruk, utviklet det seg nye myter. Jordens hellighet og livgivende kraft ble knyttet til det kvinnelige, og modergudinner fikk en sentral betydning. Ettersom det utviklet seg større sivilisasjoner, opplevde mennesket at det selv fikk større makt, og guddommene ble fjernere fra menneskenes verden. Mennesket beholdt imidlertid en sterk bevissthet om et transcendent innslag i det daglige livet – menneske og natur besto fremdeles av samme, guddommelige substans.

I århundrene fra omkring 700 til 400 f. Kr. skjedde imidlertid nye og gjennomgripende endringer i mytologiske forestillinger og religiøse former. På vidt forskjellige steder opptrådte i denne perioden store profeter og vismenn: Gautama Buddha i India, Konfucius og Laotse i Kina, de store israelske profetene (bl.a. Esekiel, Jeremia), samt store greske filosofer (bl.a. Sokrates, Platon). Deres virksomhet gav opphav til flere av de store verdensreligionene, og har preget menneskehetens historie frem til i dag.

Felles for disse var at de virket i en tid da det var blitt en stadig større kløft mellom menneskene og den guddommelige verden. De antropomorfe⁵ gudeskikkelsene hadde ikke lenger troverdighet. Budskapet fra disse profetene og vismennene var preget av en mer reflekterende tilnærming. Det innebar en mer åndelig og inderliggjort religion, og en svakere vektlegging av ritualer og ytre religiøse former. Individet ble tillagt et større ansvar – ikke bare for sitt indre religiøse liv, men også i forhold til hvordan de valgte å leve (Armstrong, 2005). Lengst i oppgjøret med de tradisjonelle mytologiske forestillingene gikk de greske filosofene. De mente at bare en logisk-rasjonell, intellektuell tilnærming kunne gi innsikt i virkelighetens egentlige natur. Hos dem kan man ane en begynnende kløft mellom *mythos* og *logos* – mellom en mytologisk forståelse av virkeligheten og en rasjonell/vitenskapelig⁶. Den greske religionen fortsatte imidlertid upåvirket av de rasjonalistiske filosofene, og det var først på 1400- og 1500-tallet i Europa at det mytologiske verdensbildet for alvor ble utfordret av en vitenskapelig virkelighetsforståelse.

3.0 Hvem eier sannheten?

Et fellestrekk for mange religioner er at de, for egen religions vedkommende, gjør eksklusivt krav på sannheten. Dette har gjennom historien ført til mange konfrontasjoner og stridigheter. I tidens løp har det blitt begått grove overgrep og rene uhyrligheter i forskjellige religioners navn. I en rekke land har religion/religiøs tilhørighet vært brukt til å legitimere overgrep, eller til å forsvare krig og undertrykkelse. "*Gott mit uns*" har vært sagt av mange, og innen vidt forskjellige religiøse samfunn og retninger. I europeisk historie er korstog og inkvisisjon velkjent⁷. Fra begynnelsen av 1600-tallet og i over 200 år fremover, gjorde buddhister i Japan seg skyldige i til dels grove kristenforfølgelser⁸ (Eilert, 1993; Thelle 2005). For ikke mange år siden ble bosniske muslimer massakrert av ortodokse serbiske kristne, og i dag ser vi krig og terror i Allah's navn.

Når det utøves vold i en religions navn, kan det imidlertid være vanskelig å avgjøre om volden er direkte knyttet til religionen som sådan, eller om den har mer med kulturelle og/eller politiske forhold å gjøre. Mange av de krigene som fremtrer som religionskriger kan i like høy grad dreie seg om andre forhold, som for eksempel sosiale motsetninger, retten til land og vann, eller nasjonale, etniske eller andre maktambisjoner (Leirvik, 2001). Maalouf (1999) hevder at en ikke kan trekke et klart skille mellom en trosretning og handlinger som begås av dens tilhengere, men at en heller ikke kan sette et klart likhetstegn mellom disse. Om en klanderverdig handling begrunnes og begås med utgangspunkt i en religion, så er ikke religionen som sådan skyld i handlingen. Enhver handling begått i en religions navn, er ikke nødvendigvis et ekte uttrykk for denne religionens "ånd" og lære. Det er imidlertid heller ikke slik at handlingen og religionen er uten enhver sammenheng. Ofte overdrives religionens innvirkning på mennesker, og undervurderes menneskers innvirkning på religionen.

I noen tilfelle kan årsaken til religiøs intoleranse føres tilbake til en tidligere historie med nedvurdering og undertrykkelse. Røttene til aggressiv buddhistisk nasjonalisme på Sri Lanka kan for eksempel med stor sannsynlighet spores tilbake til 1800-tallet, da kristne misjonærer førte en aggressiv kamp mot buddhismen. Andre ganger, som for eksempel under

⁵ Antropomorf: menneskelignende

⁶ I kristen tradisjon gis Logos en religiøs tolkning, basert på Johannes-evangeliet der Logos ("Ordet") står for det guddommelige skaperordet som har blitt menneske i Jesus fra Nasaret.

⁷ Nyere forskning viser imidlertid at mye av overgrepene som forbindes med inkvisisjon og Kirke, snarere ble begått av nasjonale myndigheter i de aktuelle land

⁸ Skjønnlitterært behandlet i for eksempel Endo, S. (1994). *De siste martyrer og andre noveller*. Oslo: Gyldendal

kristendomsforfølgelsene i Japan, kan forfølgelser skyldes at en religion oppleves som en trussel mot nasjonal kultur og identitet (Thelle, 2005).

Religioner ligger imidlertid ikke alltid i strid med hverandre. Det finnes også mange eksempler på fredelig sameksistens. Ser en bakover i tid, har islam hatt en lang historie av toleranse og sameksistens med både jødedom og kristendom. Dette gjelder så langt tilbake som under Profetens liv i Medina, men også under senere islamsk ekspansjon og blomstringstid (Vogt, 2005). I perioder var det islam som sto for vidsyn og toleranse, mens kirken på samme tid var lukket og intolerant (Maalouf, 1999). Den jødiske filosofen Maimonides levde og virket størstedelen av sitt liv i det mauriske Spania. Senere ble han livlege for sultan Saladin i Egypt (Leirvik, 2006). Han skrev også de fleste av sine verker på arabisk. Mot slutten av den mauriske tiden i Spania, ble imidlertid islam mer og mer intolerant. Generelt kan det se ut til at et samfunn som er trygt på seg selv, vil avspeile seg i en åpen, tillitsfull og fredelig religion. I utrygge samfunn vil derimot religionen lett bli trang, forstenet og intolerant (Maalouf, 1999).

Sett i et langt historisk perspektiv kan derfor ingen enkelt religiøs lære tillegges et monopol på fanatisme – eller humanisme. Ingen enkelt religion har monopol på fred, frihet og toleranse, mens andre ensidig er viet aggresjon og fiendtlighet. I de fleste hellige skrifter finnes mangetydige og motstridende utsagn. Om det er utsagn som kan tolkes i en voldelig retning som får dominere, kan avhenge av utenforliggende kulturelle og politiske strømninger. I tillegg kan karismatiske lederskikkelser ha stor makt, i forhold til å føre religiøse fellesskap i en fredelig eller voldelig retning.

Det finnes mange eksempler på at innholdet i hellige tekster kan brukes til å legitimere destruktive handlinger. Mye i tekstene kan imidlertid også ha en betydelig frigjørende kraft, noe Martin Luther King jr. eller frigjøringsteologien i Sør-Amerika kan være eksempler på. Noen ganger går også skillelinjene tvers gjennom religionene, og ikke mellom dem. I kampen mot apartheid i Sør-Afrika sto mange kristne og muslimer på samme side, men det var også mange – både blant kristne og muslimer som levde godt under apartheidregimet, og unnløt å bidra til en slutt på undertrykkelsen (Leirvik, 2002).

Selv om dagens mediebilde ofte preges av religiøs intoleranse og konfrontasjon, har det i mange år også foregått en utstrakt dialog blant religiøse ledere fra forskjellige religioner og trossamfunn, både nasjonalt og globalt. For eksempel har det i Japan, helt siden midten av 1800-tallet, foregått en dyptgående dialog mellom kristendom og buddhisme (Eilert, 1993; Thelle, 2005). Eksempel på en nyere internasjonal organisasjon er *Religions for Peace*⁹, som ble grunnlagt i 1970 og samler representanter fra alle de store verdensreligionene. De er aktive på alle kontinenter og engasjerer seg i fredsarbeid, fattigdomsbekjempelse og i arbeid for å ta vare på jorda. Organisasjonen har regionale underavdelinger, i Europa representert ved *European Council of Religious Leaders*¹⁰, som utgjør et permanent nettverk for solidaritet, samråd og beslutningspåvirkning. Det nyeste er begynnelsen på en global muslimsk-kristen dialog. Høsten 2007 sendte 138 muslimske ledere et åpent brev, "*A common word*", til en rekke kristne ledere av ulike konfesjoner¹¹. I brevet inviterer de til dialog, på grunnlag av det fundamentet som muslimer og kristne har felles: kjærligheten til Gud, og kjærligheten til nesten. De påpeker at muslimer og kristne til sammen utgjør over halvparten av jordas befolkning, og at verdens fremtid avhenger av fred mellom disse to

⁹ Se www.wcrp.org

¹⁰ Se www.rfp-europe.eu

¹¹ Se www.acommonword.com

religiøse tradisjonene. Det åpne brevet har blitt godt mottatt, og har blant annet ført til opprettelsen av et katolsk-muslimsk forum som skal møtes regelmessig.

I Norge ble det på 1990-tallet gjennomført banebrytende dialoger mellom representanter for en rekke tros- og livssynsammfunn¹². En klar erfaring fra disse samtalene er at det er mye det går an å være enige om, og at skillelinjer ofte går på tvers av trosgrensene. Forskjellene innenfor ulike religioner og livssyn kan ofte være like store som forskjellene mellom dem. Noen ganger går skillet mellom religiøse og sekulære grupper; andre ganger skjer brytningene primært mellom konservative og liberale retninger innenfor de enkelte trossammfunn. Med dannelsen av *Samarbeidsrådet for tros- og livssynsammfunn* i 1996, ble den norske religionsdialogen institusjonalisert, og et par år senere ble *Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet* dannet. Her deltar blant annet buddhister, humanetikere, jøder, kristne og muslimer – de engasjerer seg både nasjonalt og internasjonalt i arbeid for religionsfrihet og konfliktdempende samarbeid mellom ulike trossammfunn (Leirvik, 2007).

For deltakerne kan slike dyptgående religionssamtaler på lang sikt bidra til en dypere forståelse av hverandres tradisjoner. Å våge seg inn i nærkontakt med en annen religion enn sin egen, kan være både utfordrende og berikende. Resultatet kan bli at en ikke bare kommer nærmere annerledes troende, men også får fordypet innsikt i sin egen tradisjon. Blant annet kan det bli klarere hva som kjernen i ens egen religiøse tradisjon, og hva som er kulturelt betinget. Samlet kan dette medføre en sterkere oppfatning av det som religioner har felles – representert ved de innerste sirkelene i figur 1. Da kan det også være lettere å se hverandre som *medstandere* i forsøket på å finne mening i en kaotisk verden, og ikke som *motstandere* (Thelle, 1991). På lengre sikt kan en fordypet innsikt spre seg i religiøse sammfunn, og bidra til at religioner i økende grad kan stå samlet for å fremme fred og forsoning.

Den rolle religion spiller på den globale arena i dag er både mangfoldig og tvetydig. At religion inngår som element i mange kriger og konflikter er velkjent og ofte fremme i media. Det fredsskapende og tillitsbyggende arbeidet som også foregår, er imidlertid gjerne mindre synlig. Swift (i Einhorn, 2005, s. 158) hevder at ”Vi har nok religion til å hate hverandre, men ikke nok til å elske hverandre”. Kanskje er det hva i religionen som vektlegges – de ytre eller de indre sirkelene i figur 1 – som avgjør hvilken rolle religioner kommer til å spille. Der religion fører til hat, krig og konflikt, kan det se ut til at religion relativt ensidig identifiseres med lærebygning og ideologi, samt at den har en uklar avgrensning mot kulturelle og politiske forhold. Der den bidrar til fred og forsoning, preges religionen mer av erfaringen av ”noe” som overskrider den daglige virkelighet, og som nedfelles i etiske forpliktelser overfor alle mennesker.

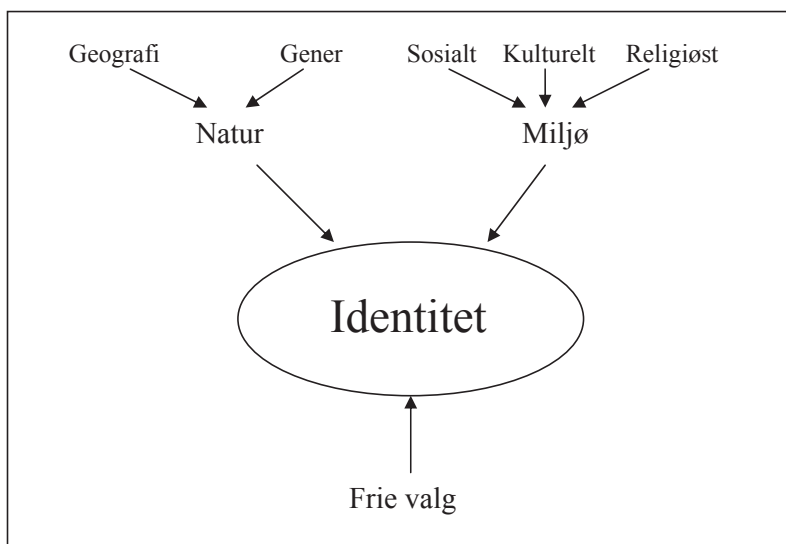
En stor utfordring når det gjelder religioners konfliktpotensial er de monoteistiske religionenes eksklusive krav på å besitte sannheten. Kanskje kan en modig religionsdialog lede til en innsikt om at ingen religion alene besitter den fulle og hele sannhet. Snarere kan en forstå religiøse utsagn, former og lærebygninger som uttrykk for en ”relativ absolutthet”, dvs. at de uttrykker en utsigelig transcendent virkelighet, som uansett ikke kan fullstendig favnes med ord (Eilert, 1993). De enkelte religioner kan da forstås som sanne, men likevel begrensede uttrykk for én, felles dypeste sannhet. At religioner er så forskjellige som de er, skyldes da ikke at de dypest sett representerer forskjellige sannheter, men at de har blitt til i forskjellige geografiske områder, under forskjellige forhold og til forskjellige tider – og at disse forskjellene uunngåelig har satt et dypt preg på religionenes lære og ytre former.

¹² Dialogene ble gjennomført i Nansenskolens regi, og dreide seg om *Etikk, livssyn og religion* (1992-93) og *Menneskerettigheter* (1996-97).

At religion spiller en så sterk rolle i mange av dagens konflikter, kan si noe om en manglende evne til å skille mellom hva som er relativt, og hva som er absolutt i hver enkelt religion. Det kan, som nevnt, også knyttes til den vanskelige gråsonen mellom religion, kultur og politikk. I tillegg kan en kobling mellom religion, etnisitet og makt spille en rolle. Globaliseringen kan dessuten også ha bidratt til konfrontasjoner med mer eller mindre religiøse fortegn. Dette blir nærmere behandlet i et senere kapittel. Religiøse konflikter kan imidlertid også si noe om religionens sentrale rolle i forhold til menneskers identitetsopplevelse (Leirvik, 2002). Om religioners konfliktpotensiale skal kunne bli mindre, er det derfor sentralt å forstå religioners rolle i identitetsdannelsen.

4.0 Religion og identitet

Avhengig av hva slags samfunn en person vokser opp i, kan religion ha en større eller mindre betydning for denne personens identitet. Identitet er ”svaret” på hvem jeg er – det som gjør at jeg er meg. En persons identitet er kompleks og sammensatt av en rekke forskjellige elementer. Hvilke elementer som til enhver tid tillegges størst vekt, vil variere med konteksten – for eksempel alder, sted, sosialt miljø, religiøs tilhørighet, kulturelle strømninger og politiske hendelser (Eriksen, 2004). Forskjellige faktorer som medvirker til å bestemme vår identitet er vist i figur 2.

Figur 2. Faktorer som har betydning for menneskers identitet

Hvor mye hver enkelt av disse faktorene spiller inn, er det imidlertid ingen enighet om. Det finnes ytterpunkter på alle tre sider:

- Natur – ultradarwinister: du er dine gener
- Miljø – behaviourister: du er et miljøprodukt

- Frie valg – eksistensialister: du velger deg selv

De fleste vil imidlertid innta en mellomposisjon og tilskrive en viss, men varierende betydning til all tre sider. De tre elementene kan heller ikke skilles skarpt fra hverandre. Det biologiske mennesket fødes inn i en sosial sammenheng, og vil preges av denne fra første stund. Menneskets natur kan bare synliggjøres og virkeliggjøres innenfor et sosialt og kulturelt miljø. Vi ikke bare lærer å bli mennesker – vi lærer å bli mennesker på bestemte måter (Eriksen, 2004).

Identitet er basert på tanker og følelser, erfaringer og sosiale forpliktelser. Den er uløselig knyttet til et ”vi”, og baserer seg på dypt rotfestede kroppsliggjorte minner, erfaringer og vaner. Disse lar seg ikke uten videre velge bort. ”En felles erfaring kan være verd femti argumenter. Den sitter nemlig i hele kroppen og ikke bare i hodet” (Eriksen, 2004, s. 49). Vi blir mennesker i kraft av en historie som vi deler med andre mennesker.

En kan si at hvert menneske har en vertikal identitet, som er formet ut fra dette menneskets historie: forfedre, nasjon, trossamfunn og lignende. Men hver enkelt har også en horisontal identitet som stammer fra egen samtid (Maalouf, 1999). Ofte gir det vertikale elementet størst utslag for vår identitet, men det er ikke nødvendigvis det som er det viktigste. Historikeren Marc Bloch hevder at ”menneskene er mer barn av sin tid enn av sine fedre (i Maalouf, 1999, s. 89). Uansett vil både historie og samtid bidra til å forme en identitet. En persons identitet vil derfor oftest være sammensatt og basert på flere forskjellige forhold og tilhørigheter – alder, kjønn, lokalmiljø, utdanning/yrke, religion, etnisitet, kulturell bakgrunn, politiske preferanser og fritidsaktiviteter – alt kan bidra til å forme en identitet.

Om en person vokser opp i et miljø hvor en religion står sterkt, vil denne religionen med stor sannsynlighet bli et viktig element i vedkommendes identitet. Mennesket er, som tidligere nevnt, et historiefortellende og historisk-mytisk forankret vesen, og disse historiene bidrar til å forme oss. Lenge før et barn har mulighet til å foreta noen frie valg av betydning, vil religionen ha preget barnet og blitt en del av det. Hvilken betydning den religiøse identiteten får, vil imidlertid også avhenge av hvilken større kulturell kontekst religionen utøves innenfor. Blant annet vil det ha betydning om man vokser opp innenfor en religiøs minoritet eller majoritet. Det å være muslim, vil bety noe annet for ei jente som vokser opp på den afghanske landsbygda, enn for ei jente som vokser opp i Groruddalen i Oslo.

Identitet er ikke noe statisk; den utvikles og omdannes livet gjennom. Den betydning en person tillegger den religiøse delen av sin identitet, kan derfor endres i møte med senere hendelser og andre påvirkningskilder. Religion vil sjelden være den eneste identitetsmarkøren. Konfrontert med nye situasjoner og erfaringer, kan mennesker velge å tillegge andre sider ved sin identitet større betydning enn den religiøse. Ofte vil det skje en blanding av ulike kulturelle og religiøse impulser som bidrar til utvikling av en plural identitet (Leirvik, 2007). Ingen er imidlertid fullstendig fri til å velge sin identitet. Det sosiale, kulturelle og religiøse miljøet vil uunngåelig legge begrensninger på menneskets frihet. Å tro at mennesket er hundre prosent fritt til å velge seg selv, er en stor illusjon. Eriksen (2004) hevder at troen på det frie individuelle valg er det moderne menneskets største livsløgn, og at svært mye av våre såkalt frie valg ikke er frie i det hele tatt. De som tror de handler helt fritt, er sannsynligvis ikke friere enn andre. De er snarere fattigere på selvinnsikt og forståelse av sine omgivelser. For en person som har, eller har hatt en klar religiøs identitet og tilknytning, er det ikke mulig bare å velge bort denne. Selv om personen tar et oppgjør med og avstand fra sin tidligere religiøse tilknytning, vil denne fremdeles være en del av vedkommendes historie.

5.0 Religionens død?

Som tidligere nevnt har det ved store overganger i menneskehetens historie skjedd dyptgående endringer i mytologi og religion. Fra midten av 1500-tallet og i løpet av det påfølgende hundreåret, medførte den vitenskapelige revolusjon i Europa en radikal endring i menneskets virkelighetsforståelse og selvforståelse. Denne utviklingen utfordret i første omgang ikke religionens sannhet. Betydningsfulle aktører i denne prosessen, som for eksempel Galilei, Bacon og Descartes, tok selv ikke avstand fra sin religiøse, kirkelige forankring, men søkte å rettferdiggjøre den nye vitenskapen overfor religionen (Wright, 1991). Den fremvoksende tenkemåten vektla imidlertid:

- Det menneskelige heller enn det guddommelige
- Fornuft heller enn tro
- Effektivitet heller enn verdier
- Kvantitet heller enn kvalitet
- Fremskritt heller enn tradisjon

Konsekvensen ble en gjennomgripende endring av det religiøse og kulturelle verdensbildet. Nyorienteringen var i utgangspunktet a-religiøs, men dens konsekvens ble i høy grad antireligiøs (Lawrence, 1998). Den mer og mer ensidige vektleggingen av vitenskapelig rasjonalitet og en nesten ubegrenset tillit til menneskets fornuft, gjorde at de gamle mytologiske fortellingene kom i vanry. Mer og mer ble de mytologiske tekstene utsatt for fornuftens kritikk. Når mytologiske tekster leses og behandles på samme måte som faktabaserte, vitenskapelige tekster, mister de imidlertid sin funksjon og mening som myter. Gradvis ble mytene forkastet fordi de ikke stemte med fakta og resultater fra vitenskapelige undersøkelser (Armstrong, 2005). Mytene ble betraktet som avleggs og verdiløse. En kan snakke om ”mytens død” – *mythos* måtte gi tapt for *logos*. Religionens troverdighet ble dermed mer og mer svekket, og den menneskelige fornuft overtok på stadig flere områder Guds rolle (Wright, 1994).

Gapet mellom en mytologisk og en vitenskapelig-rasjonell tilnærming ble stadig større, og i løpet av de siste hundreårene har stadig flere mennesker i Vesten avskrevet religionen som irrelevant. Det har foregått en gradvis sekularisering av de vestlige samfunn. Sekularisering dreier seg ikke primært om en forandring av religionen selv, men om endringer av dens forutsetninger, det vil si av dens plass og rolle i samfunnet (Ringggren, 1968). Sekulariseringen var opprinnelig en vestlig utvikling. Filosofi, vitenskap, og kunst ble frigjort fra religionens dominans og innflytelse, og den religiøse sektoren ble stadig mindre. Fra å ha vært en offentlig tradisjonsbærer og normgiver, ble religionen avgrenset til et individuelt og privat trosforhold – som for stadig flere mennesker også falt bort. Etter hvert ble religion av mange betraktet som et tilbakelagt stadium i menneskehetens historie. Mot slutten av det 20. århundre ble det imidlertid tydelig at religioner ikke hadde utspilt sin rolle i kultur og samfunnsliv.

6.0 Religionens tilbakekomst

I dag kan en se forskjellige, og til dels motstridende, utviklingstrekk når det gjelder religion. Uansett kan en snakke om ”religionens tilbakekomst”. Et oppgjør med en avmytologisert tilværelse, ser ut til å være et klart samfunnstrekk. To markante, men vidt forskjellige uttrykk for dette, finner en i form av fundamentalistiske grupperinger, og i form av nyreligiøse grupper eller nettverk.

At religion igjen har blitt et viktig og globalt anliggende, kan ha flere årsaker. Siden den vitenskapelige revolusjon har den vestlige sivilisasjon vært både dominerende og ekspanderende. Det har imidlertid vist seg at den ikke kan løse fundamentale samfunnsmessige utfordringer. En kan snakke om Vestens triumf, men også om Vestens krise (Maalouf, 1999). Til tross for stadige fremskritt innenfor vitenskap og teknologi¹³, er for eksempel økende miljøproblemer, fattigdom og urettferdig global fordeling samt nye og truende sykdommer, påtrengende innslag i det globale samtidsbildet. Dette har medført en økende mistro mot både vitenskap, teknologi og fremskritt. Den menneskelige fornuft har på mange områder vist seg å komme til kort. En kan også snakke om ”fornuftens krise” (Wright, 1991). På den bakgrunn er det ikke urimelig at mange søker etter alternativer. Stikk i strid med modernitetens tro på at religionen ville dø ut, etter som vitenskap og fornuft fikk en stadig sterkere stilling i samfunnet, ser en i dag at religiøse virkelighetsbilder har en økende betydning (Gilhus & Mikaelsson, 2005). Det kan se ut til at vitenskap og fornuft i det lange løp ikke er i stand til å fylle mytens funksjon – nemlig å gi hjelp og veiledning på det eksistensielle plan, og å gi livet struktur og mening.

Gjennom historien har levende myter hjulpet mennesker å leve med ”det uakseptable” – det Vetlesen (2004) kaller tilværelsens eksistensielle grunnvilkår: dødelighet, sårbarhet, avhengighet, ensomhet og relasjoners skjørhet. Uten en livskraftig mytologi hevder Armstrong (2005) at vi har mistet tilgang til ”terapi” eller hjelpemidler som kan hjelpe oss til et forsonet forhold til disse ufrakommelige, eksistensielle utfordringene. Den religiøse nyorienteringen en ser i dag, kan være et svar på dette. De religiøse ”svarene” en kan se er imidlertid vidt forskjellige, og viser en svært ulik vektlegging av religionenes dimensjoner. Fundamentalistiske grupper tilbyr klare, udiskutable sannheter og sterke fellesskap; de vektlegger dermed hovedsakelig de ytterste sirkene i figur 1. I motsetning til disse, ser en imidlertid også en fremvekst av et stort og mangfoldig nyreligiøst ”marked”, der hver enkelt kan forfølge egne religiøse preferanser, uavhengig av en etablert religiøs autoritet. Oppmerksomheten rettes her mer mot de innerste sirkene i figur 1.

At religion igjen har fått en stor global betydning, kan også ha sammenheng med at land der religionen fremdeles har en sterk stilling, spiller en stadig viktigere rolle på den globale arena. Generelt kan religionens tilbakekomst knyttes til en stadig sterkere globalisering. En globalisert verden innebærer en rekke utfordringer i forhold til kultur, identitet og selvforståelse. Tilhørighet til en religion eller et religiøst samfunn kan blant annet fylle to viktige behov. Det ene er eksistensielt, og dreier seg om lengselen etter noe som overskrider det enkelte individ, et behov for en overordnet sammenheng og mening. Det andre er knyttet til fellesskap, og behovet for trygghet, tilhørighet og aksept. Globaliseringen har medført en utfordring i forhold til begge forholdene.

Med globalisering skjer det en kompresjon av tid og rom (Bauman, 1998a). Avstander og tidsforskjeller som tidligere satte grenser mellom mennesker, har i dag blitt mer og mer irrelevante. Det blir stadig mer nærkontakt mellom ulike kulturer – i form av fysiske møter, virtuelle møter, eller i form av mediepåvirkning. Denne utviklingen er nært knyttet til fremveksten av Internett og digital teknologi generelt. Teknologiske og samfunnsmessige endringer skjer stadig raskere, men de drives frem av en diffus dynamikk der det ikke er noen som har, eller kan stilles til ansvar. Globaliseringen har en ustyrlig og selvdriven karakter. Den bare ”skjer med oss”. Et markant trekk er fremveksten av nyliberalisme som dominerende ideologi. Den er global i sine ambisjoner, og medfører at stadig flere livssfærer

¹³ Noen vil nok heller si på grunn av, i stedet for til tross for...

reguleres av tilbud og etterspørsel. Nasjonalstatene har mistet mer og mer av sin makt og innflytelse over økonomiske forhold. Det er ikke lenger noen som har ”kontrollen” (Bauman, 1998a). Dette flytende, uforutsigbare og ofte truende i samtidskulturen, kan for mange føre til utrygghet. En reaksjon på dette kan bli et sterkt behov for en klart definert identitet og forankring, og brennende spørsmålene om hensikt og mening. Nettopp dette er det religioner generelt har kunnet tilby svar på.

Internett kan også være en viktig faktor i forhold til samtidens religiøse renessanse. Nettet har gitt religiøse samfunn helt nye formidlingskanaler. Selv små og marginale grupper kan nå hele verden med sitt budskap. Enkeltindivider får dermed tilgang til et vell av informasjon, og får muligheter til kontakt med tidligere ukjente religiøse retninger og grupper. Selv om teknologien er (potensielt) grenseløs og stedløs, ser imidlertid de fleste ut til å søke mot det trygge og velkjente. Dette kan medføre at det blir en sterkere standardisering og ensartethet innad i store grupper, men samtidig en økende polarisering mellom gruppene. Sett i et globalt perspektiv, hevder Eriksen (2004) at mye tyder på at Internett forsterker tradisjonelle tilhørighetsformer og særidentiteter, og dermed virker kulturbevarende heller enn å fremme kulturell utveksling og mangfold. Om dette viser seg å være tilfelle, kan nettet bidra til å styrke fundamentalistiske tendenser, heller enn til å fremme en åpen og pluralistisk religiøsitet. Gilhus & Mikaelsson (2005) hevder derimot at Internett i første omgang kan se ut til å styrke den private, utvelgende religiøsiteten på bekostning av, men neppe til absolutt fortrensel av tradisjonelle religiøse kanaler og møtesteder. Hvilke langsiktige konsekvenser Internett vil få for forholdet mellom institusjonell religion og privat religiøsitet, er det imidlertid for tidlig å gi noe klart svar på.

6.1 Nyreligiøsitet

Det religiøse bildet i den vestlige verden er i dag i sterk endring. Mye tyder på at et betydelig kulturskifte er i ferd med å skje (Gilhus & Mikaelsson, 2005). Nyreligiøsitet er i dag et integrert aspekt ved vestlig kultur, og er i ferd med å endre det religiøse landskapet.¹⁴ Hovedkilden til disse nye strømningene er imidlertid de eksisterende religionene. ”De store verdensreligionene er som gamle, livgivende trær” (Gilhus & Mikaelsson, 2005, s. 33), og fra disse skjer det en knoppskyting. Karakteristisk for mange av de nye religiøse bevegelsene er at forestillinger og praksis fra mange kanter settes sammen på nye og kreative måter. Resultatet er fremvekst av nye strømninger og i noen tilfelle helt nye religionsdannelser. Generelt kan en snakke om en viss asiatisering av vestlig religion. Personer som har avvist både kirke og kristendom, har i stedet vendt seg mot Østens religioner, og kanskje særlig deres meditasjonspraksis og vektlegging av indre fordypning. I den grad nyreligiøsiteten forholder seg til kristendom, er det primært den kristne mystikken som fenger (Leirvik, 2001).

En del av det som hos oss går under betegnelsen nyreligiøsitet, dreier seg imidlertid om etablerte østlige religioner som har slått rot i Vesten. De er nyreligiøse i Vesten, i den forstand at de dreier seg om en vestlig tilpasning av etablerte østlige tradisjoner, for eksempel zen- eller tibetansk buddhisme (Leirvik, 2001). I globalt perspektiv er det imidlertid snakk om en geografisk spredning av allerede etablerte religioner. Eksempel på et grensetilfelle mellom en etablert og en ny religion kan være Hare Krishna-bevegelsen. Den har sitt opphav i hinduismen og viderefører mye fra denne, men har også forkastet deler av den opprinnelige tradisjonen, for eksempel kastesystemet. Det er derfor ukart om den skal betraktes som en ny religion, eller som en sekt av hinduismen. Scientologikirken er imidlertid et eksempel på en

¹⁴ Nyreligiøsitet er imidlertid et globalt fenomen. I for eksempel Japan møter både Shintoismen og Buddhismen sterk konkurranse fra nyreligiøse grupper (Lande, 1990).

ny religion. Den er spesiell i det at den er en selvstendig religiøs nydannelse, uten forankring i noen av de store verdensreligionene. Den har blitt til i moderne tid, og preges, blant annet i sin terminologi, av en viss tilknytning til vitenskap og teknologi (Gilhus & Mikaelsson, 2005).

De nye religionene er organiserte religiøse samfunn, med medlemskap tilsvarende det en finner i tradisjonelle religioner. Tallmessig omfatter de imidlertid relativt få mennesker. Viktigere enn nye religioner, er imidlertid nyreligiøsitet som en mer åpen kulturtrend, en uorganisert religiøsitet, der hver enkelt kan drive en slags ”selvplukk” blant forestillinger fra vidt forskjellige tradisjoner. Disse mer frittflytende religiøse forestillinger kan så settes sammen til et mer eller mindre sammenhengende helhetsbilde. Med til dette bildet hører det som ofte kalles New Age, som er en relativt løs bevegelse bygget på nettverk og interessefellesskap heller enn en fast organisasjon. Fellestrekk for det som ofte grupperes innenfor New Age, er troen på en endring av verden gjennom individuell åndelig utvikling, samt en holistisk virkelighetsforståelse – dvs. en erkjennelse av at alt henger sammen i en materiell og åndelig helhet. Mange integrerer også sine mytologiske forestillinger i en forpliktende livsstil, basert på økologisk bevissthet og global solidaritet (Gilhus & Mikaelsson, 2005). Tidsskriftet *Visjon* (Alternativt Nettverk) utgjør et felles forum for en rekke strømninger og retninger innen denne mer frittflytende nyreligiøsiteten.

Et gjennomgående trekk ved de nyreligiøse strømningene er opptatthet av en åndelig dimensjon, av mystikk og indre erfaringer, og i liten grad av dogmer og lærebygninger. Forskjellige former for meditasjon eller andre typer kroppslige øvelser kan spille en sentral rolle. Interessen ser primært ut til å rette seg mot de innerste sirklene i figur 1. Det nyreligiøse bildet er imidlertid som nevnt, svært mangfoldig. Samlet kan likevel mange av disse trekkene tyde på en grunnleggende religiøs dreining – fra klart avgrensede religiøse samfunn, basert på en klart definert lære og tydelige fellesskap, og mot en mer udogmatisk og individbasert spiritualitet (Heelas & Woodhead, 2005).

Det ser imidlertid ut til å være flytende overganger mellom hva som er religion, terapi eller selvutvikling (Leirvik, 2001). Følgelig kan det være vanskelig å skille hva innenfor de nyreligiøse bevegelsene som er uttrykk for dypere religiøse strømninger, hva som er en omformet folkereliøsitet, og hva som er en mer overfladisk og uforpliktende shopping i et overfylt livssynsmarked. Bildet kompliseres av at det foregår en utstrakt kommersialisering av det nyreligiøse feltet. Bauman (1998b) ser aktørene på dette markedet primært som identitets- og opplevelsessøkende forbrukere, på rastløs jakt etter nye og grensesprengende åndelige opplevelser. Fokus er rettet mot å tilegne seg de nødvendige teknikker for å nå de ønskede opplevelsene, og ligger fjernt fra den disiplin og selvoverskridelse som tradisjonelt er forbundet med for eksempel religiøs meditasjons- eller kontemplativ praksis. I forhold til religionenes dimensjoner som er beskrevet tidligere, synes det å være lite tilbake.

6.2 Fundamentalisme

Opprinnelsen til begrepet fundamentalisme kan føres tilbake til USA ved begynnelsen av 1900-tallet. Det ble opprinnelig knyttet til en kristen-konservativ, bokstavtro bibeltolkning, og fremstøtene for å skape et samfunn i overensstemmelse med dette synet. Fra 1970-tallet ble betegnelsen i økende grad også brukt om ikke-kristne grupper, særlig politisk-religiøse grupper som vokste frem i den muslimske verden (Vogt, 2005). I vår del av verden er det særlig fokus på jødisk, kristen og muslimsk fundamentalisme, men fra slutten av 1980-tallet har sterke fundamentalistiske grupper eksistert både i Europa, Nord-Amerika, Asia og Afrika.

I dag forekommer slike grupperinger og retninger knyttet til alle de store verdensreligionene. I flere tilfelle opptrer en blanding av religiøs fundamentalisme og nasjonalistiske strømninger. Dette gjelder for eksempel hindutva-ideologien i India, som vender seg både mot muslimer, sikher og kristne, samt den nasjonalistisk pregete buddhismen på Sri Lanka.

Fellestrekk for grupper som karakteriseres som fundamentalistiske, er at de selv mener å besitte den absolutte sannhet. De utgjør vanligvis lukkede grupperinger som avviser dialog og utelukker alle andre virkelighetsforståelser. Innad stilles det strenge krav til renhet, og tvil godtas ikke. Utad har gruppene en skarp grense og de har klare fiendebilder. Konfrontasjonen retter seg mot egne, mindre rettroende trosfeller, mot ikke-troende eller mot troende fra andre religioner. Gruppene er ofte sterkt misjonerende, og tar gjerne i bruk moderne teknologi (Vogt, 2005).

I dagligtale knyttes begrepet fundamentalisme vanligvis til politisk-religiøs fanatisme eller ekstremisme. I tillegg til dette opptrer imidlertid også hva en kan kalle en sekulær-fundamentalisme. Denne er like skråsikker i forhold til selv å besitte sannheten som religiøs fundamentalisme, like avvisende til dialog og like aggressiv i sine angrep på motparten. I dette tilfellet er imidlertid motparten religioner generelt.

Baumann (1998b) ser fundamentalisme som et ektefødt barn av en postmoderne kultur. I en kultur som er flytende og uforutsigbar, og der enkeltindivider må forholde seg til stadig nye valg, stadig nye muligheter, kan mennesker føle seg overveldet heller enn tiltrukket av sin individuelle frihet. At stadig flere mennesker kommer i kontakt med mennesker som er forskjellige fra dem selv, kan dessuten gi økt utrygghet, og øke muligheten for friksjon og evt. konflikt. Økt utrygghet kan også oppstå fordi samfunnene er større enn før og grensene mellom dem mer flytende. Sammen med den raske endringstakten kan dette gi en følelse av fremmedhet og ubehag over ikke helt å høre til. Alle er til en viss grad "i eksil" (Eriksen, 2004). Samlet skjer det en utvikling mot mer fragmentering og større individualisme. Dette stiller enkeltindivider overfor store utfordringer i forhold til identitet, trygghet og tilhørighet. Fundamentalistiske grupperinger som tilbyr fellesskap og tilhørighet, og dessuten klare og udiskutable sannheter, kan da oppleves som en lettelse. De fritar enkeltindividet for de vanskelige valgene, og for ansvaret som er forbundet med dem.

Selv om fundamentalistiske grupper har mye til felles, er det også mye som skiller dem. Lawrence (1998) hevder derfor at en heller bør snakke om fundamentalismer i flertall. Disse deler han inn i tre hovedtyper:

- Bokstavtro grupper
- Politiske aktivister
- Terrorister

Ingen av disse hovedtypene er utelukkende bundet til én religion. Innen islam forekommer alle tre typer, og innen jødedommen finnes både bokstavtro fundamentalister og politiske aktivistgrupper. Bokstavtro kristenkonserverne grupper har sitt tyngdepunkt i USA. De utmerker seg ved å lese og tolke Bibelen helt bokstavelig. De står for antiliberal verdier, og søker å bekjempe moralsk utglidning i samfunnet. De er dessuten skeptiske til enhver ny vitenskapelig innsikt som utfordrer en bokstavelig forståelse av de bibelske tekstene. Dette har vært særlig tydelig i kampen mot Darwin og utviklingslæren. Samlet utgjør gruppene et sterkt velgergrunnlag for det republikanske partiet; de har dermed hatt stor påvirkning på amerikansk politikk. Gitt USA's stilling som supermakt, betyr dette at de også har (hatt?) en

betydelig global innflytelse. Det har dessuten skjedd en viss eksport av slike ideer til Sør-Amerika, og flere steder har slike kristenkonservervative protestantiske grupper stått for en betydelig konkurranse i forhold til den katolske kirke.

Når det gjelder de mest ekstreme fundamentalistiske gruppene synes det imidlertid legitimt å spørre om disse i det hele tatt kan regnes som religiøse grupper. Det kan se ut til at de har mistet kontakten med det som er religionens dypeste vesen, representert ved de innerste sirklene i figur 1, og i stedet har redusert religionen til (blind og nådeløs?) ideologi.

6.2.1 Islamisme

Islam har, som tidligere nevnt, tradisjonelt vært svært tilpasningsdyktig. I dag presenteres imidlertid ofte islam som en ensidig aggressiv religion, som er uforenlig med frihet og demokrati. Denne tilsynelatende muslimske intoleransen er altså av nyere dato. Innenfor dagens islamisme¹⁵ finnes det imidlertid to hovedretninger. Den ene er moderat, og ser moralsk opprustning, religiøs omvendelse og sosialt arbeid som forutsetning for samfunnmessig endring (Vogt, 2005). Slik kan den ha felles trekk med den amerikanske Bibel-fundamentalismen. Den andre islamistiske retningen består derimot av ekstremistiske grupper som tar i bruk voldelige metoder for å nå religiøst-politiske mål. Disse gruppene er imidlertid sosiologisk og intellektuelt marginale, og må avgrenses fra en større og langt mer tolerant flertallstradisjon. Årsakene til aggressiviteten og voldsbruken bør kanskje også søkes like mye utenfor som innenfor islam. Alt som skjer i muslimske land, skyldes ikke nødvendigvis, eller primært islam, men en rekke andre faktorer (Maalouf, 1999).

Røttene til denne voldelige utviklingen ligger langt tilbake i tid. Siden den industrielle revolusjon har vestlig sivilisasjon i stadig økende grad definert premisene for hele jordas utvikling. Sett med ikke-vestlige briller, har Vesten virket selvtillfreds, skråsikker, foraktfull og umettelig. Vestens filosofi ble *Filosofien*, vestens vitenskap ble *Vitenskapen* (Maalouf, 1999). Fornyelse, fremskritt og utvikling har blitt forbundet med vestliggjøring. Etter hvert har Vestens politiske og økonomiske system blitt en norm for hele verden. De vestlige stemmene er mest høyrestet, og har også mest makt – både økonomisk og militært. Det kan synes som om globaliseringen primært er en amerikanisering (Maalouf, 1999). I dag er vesten ”overalt”. For de som fødes inn i en ”vikende sivilisasjon”, kan dette gi en følelse av å leve i en verden som tilhører andre, og som styres av deres lover. Det kan medføre selvfornektelse, ydmykelse og identitetstap, og gi grobunn for aggresjon og konflikt. Mye av dagens muslimske fundamentalisme fremstår som en motbevegelse mot denne vestlige virkelighetsforståelsen (Lawrence, 1998).

De første islamistiske bevegelsene sto frem som religiøse og politiske protestbevegelser i samfunn preget av britisk kolonistyre, for eksempel *Det muslimske brorskapet* i Egypt (Vogt, 2005). En viktig faktor i den videre islamistiske fremveksten var det arabiske nederlaget for Israel i 1967. Fra 1970-tallet ble arabisk islam gradvis radikalisert og politisert, og det var en framgang for puritanske bevegelser. Ytre symboler, som for eksempel hijab og hvite kjortler ble også vanligere (Eriksen, 2004). Med globaliseringen og informasjonsteknologiens fremvekst, spredte disse tendensene seg også til sørøstasiatisk islam. Gradvis har det vokst frem en global islamsk identitet. Denne gir en grenseoverskridende identifikasjon uten etnisk eller nasjonal sjåvinisme, men har samtidig medført en standardisering innad, og en sterkere kontrast til den ikke-muslimske verden.

¹⁵ Betegnelsen islamisme har i dag mer og mer erstattet betegnelsen muslimsk fundamentalisme. Sammen med betegnelsen politisk islam anvendes disse gjerne som synonymmer (Vogt, 2005).

Høy befolkningsvekst, voksende fattigdom og arbeidsløshet ga grobunn for islamistiske ideer. Unge mennesker som opplever fattigdom, arbeidsløshet og tapt fremtid, kan lett søke til religiøse grupperinger som kan tilfredsstillende behovene for både fellesskap og mening. Samtidig kan slike grupperinger gi en forenklet forståelse av en kompleks virkelighet, og fremme et like forenklet og destruktivt opprør. I mange land har religionen dessuten vært et tilfluktssted for mennesker som har vært i opposisjon til uønskede makthavere (Maalouf, 1999). I fravær av politisk frihet, kan religiøse samfunn styrke identitetsfølelsen og gi gruppetilhørighet, men også være drivhus for religiøs fanatisme.

Fra begynnelsen av 1980-tallet gjorde militante islamistiske grupper seg stadig mer gjeldende over store deler av Midt-Østen og Nord-Afrika (Vogt, 2005). Islamismen står for en skarp kritikk av Vestens politiske og kulturelle dominans, og av den økonomiske verdensorden. Generelt definerer dagens islam seg i motsetning til ”det dekadente Vesten” og til Israel. Når muslimer over hele verden først og fremst blir muslimer, mens andre identiteter trer i bakgrunnen, er det følelsen av at det er som muslimer de blir beleiret av Vestens overmakt, både økonomisk, følelsesmessig og verdimesig (Eriksen, 2004). Maalouf (1999) hevder at religiøs radikalisme ikke har vært noe spontant eller naturlig valg for arabere og muslimer, men derimot at de slo inn på denne veien fordi de opplevde alle andre veier som stengt.

Les ti tykke bind om islams historie fra tidligste tider, og dere begriper likevel ikke noe av det som skjer i Algerie. Les tretti sider om koloniseringen og avkoloniseringen, og alt blir mye mer begripelig (Maalouf, 1999, s. 59).

Mange muslimske intellektuelle føler seg sveket av Vesten, og har søkt seg til islam for å finne egne løsninger på politiske og sosiale problemer. I motsetning til det vestlige idealet er islamistenes mål en islamsk stat, der alle livsytringer og alle sosiale og politiske institusjoner styres av islamske prinsipper (Vogt, 2005).

Det kan synes som et paradoks at disse anti-vestlige bevegelsene nettopp eksisterer i kraft av Vesten. De definerer seg i reaktive termer, i opposisjon til en dominerende maktstruktur representert av vestlig kolonialisme (Sen, 2005). Så ”besatt” er de av Vesten, at dette kan synes å overdøve alle andre verdier og prioriteringer. Ønsker man en slutt på islamismen, bør kanskje blikket også rettes mot det denne er en reaksjon mot, og ikke bare mot islamismen isolert.

7.0 Religion – mulige fremtidsperspektiver

Dagens store verdensreligioner ble til i ”mytisk tid”¹⁶ – to teknologiske epoker bak vår egen. Ingen av dem oppsto innenfor en global, digital kultur (Wilber, 1995). Disse religionenes myter taler om en virkelighet som stadig færre mennesker i Vesten opplever som sin egen, og mye av læren og levereglene innenfor disse religionene blir av mange betraktet som irrelevante. Ut fra nåtidens religiøse strømninger er det imidlertid, som nevnt, lite som tyder på at religion som fenomen er i ferd med å forsvinne. En avansert teknologisk kultur ser ikke nødvendigvis ut til å medføre sekularisering (Gilhus & Mikaelsson, 2005). Religiøs søken og religiøs praksis ser derimot ut til å ta nye retninger.

¹⁶ Mytisk tid: tiden før en vitenskapelig-rasjonell forståelse av virkeligheten overtok for en mytologisk

I dag kan det se ut til at menneskeheten står oppe i en grunnleggende religiøs endringsprosess, på linje med det som skjedde ved overgangen fra jeger- og sanker- til jordbruksamfunn, og under Aksetiden – da de første store verdensreligionene ble til (Armstrong, 2005). I et historisk perspektiv er alle religionenes ytre, konkrete manifestasjoner relative. Ord, formuleringer og lærebygninger er alle preget av tid og sted, og har ikke evig gyldighet. Til forskjellige tider har mennesker uttrykt sin erfaring av ”den ytterste virkelighet” på forskjellige måter. Maalouf (1999, s. 84) synes nettopp å representere en slik erkjennelse når han hevder at ”Den Gud som svarer for ”hvordan” vil en dag svinne hen, men guden for ”hvorfor” vil aldri dø”. Under nye forhold vil tidløse sannheter kunne uttrykkes og leves på nye måter. Det finnes derfor ingen vei tilbake til en førmoderne mytologi og religion.

Utfallet av nåtidens religiøse endringsprosesser er det imidlertid vanskelig å spå om. Armstrong (2005) hevder at det menneskeheten trenger er ekte, levende myter som er besjelet av medlidenhet, respekt for livets hellighet og av dannelsel¹⁷. Slike myter vil ikke sette mennesker opp mot hverandre, men kan hjelpe dem til å identifisere seg med alle mennesker, og dermed bidra til fred og rettferdighet. I følge Armstrong trenger vi også myter som kan bidra til å gjenreise en ærbødighet for jorden og dens hellighet. Uten en slik nytolkning av menneskets forhold til natur, er det et spørsmål om den katastrofekursen mennesket er inne på i forhold til sitt livsgrunnlag, kan snus. Fra slike nye myter, som relaterer til nåtidens og fremtidens utfordringer, kan det så evt. vokse frem nye religioner og / eller religiøse fellesskap.

Wilber (1995), en filosof med et mangfoldig forfatterskap knyttet til en rekke aspekter ved menneskets utviklingshistorie, antyder at vi ser en begynnende fremvekst av en felles global kultur og bevissthet. Fra denne mener han det igjen kan vokse frem en ny, global religion som har dagens teknologi og kulturelle uttrykk som en selvfølgelig referanseramme. Røttene i en slik religiøs nydannelsel kan komme fra dagens verdensreligioner og den tidløse innsikten som disse representerer, men vil i følge Wilber neppe være en direkte videreføring av noen av dem.

8.0 Yrkesfaglæreren i møte med religiøst mangfold

I norsk skole har et religiøst mangfold blitt en vanlig situasjon. Graden av forpliktelse i forhold til egen religiøse tilhørighet kan også variere sterkt. Denne situasjonen kan, i alle fall i noen tilfelle, bety ekstra utfordringer for lærere. Religiøst mangfold kan imidlertid også ses som en ressurs. Det kan gi både elever og lærere en unik mulighet til å lære mer om verden, og mer om det å være menneske. Slik kunnskap kan være god ballast for alle som skal leve i et flerkulturelt samfunn.

Stilt overfor et religiøst mangfold, går lærerens oppgave i to retninger – den ene utover mot elevene, og den andre innover mot egne holdninger, verdier og evt. fordommer. For etnisk norske lærere er det kanskje først i møte med de som ser verden helt annerledes, at en kan bli klar over hvor eurosentrisk ens eget ståsted er, og hvordan en tar det for gitt at en vestlig måte å se verden på er ”den riktige”. Europa har preget, og er selv blitt preget av kristent tankegods gjennom nærmere 2000 år. For ”innfødte europeere”, uansett om de er kristne eller sekulære, vil kristent preget tankegods være en selvfølgelig del av virkelighetsopplevelsen. Om læreren selv har en religiøs tro, er det viktig at denne ikke settes opp som en norm – som den eneste sanne tro som andres tro skal måles mot. Om læreren har et sekulært ståsted, kan det være et

¹⁷ Falske og destruktive myter streber derimot etter å opphøye det egne egoet gjennom å demonisere den andre.

poeng å huske at globalt sett er det vestlige sekulariserte menneske et unntak. En stor majoritet av verdens befolkning lever med en religiøs tro. En lærer som kan møte elevers ulike religiøse tilhørigheter og skikker med respekt, åpenhet og interesse har allerede kommet langt.

I Opplæringslovens formålsparagraf slås det fast at opplæringen skal vise respekt for den enkeltes overbevisning, og at alle former for diskriminering skal motarbeides (Opplæringslova, 1998). I den sammenheng er det viktig at læreren viser respekt for den betydning religion spiller i forskjellige elevers liv. Om noen føler at deres religion / religiøse tilhørighet blir nedlatende eller respektløst behandlet, kan dette føre til en motreaksjon og gi grunnlag for ensidig identifikasjon og harde fronter. For å unngå en slik situasjon, er det viktig at læreren har kunnskap om de ulike religioner / religiøse tradisjoner som er representert blant elevene. Læreren bør ha en fornemmelse av hva som er ”hellig” i ulike tradisjoner, slik at hun / han ikke risikerer å uttale seg på en slik måte at eleven(e) opplever det som hån eller latterliggjøring. Det er dessuten viktig at elever ikke føler seg presset til å gjøre eller delta i noe som strider mot deres religiøse tro. Læreren trenger derfor kunnskap om konkrete skikker og leveregler i ulike religioner – som for eksempel fastebestemmelser, matskikker og kleskoder; forhold til renhet / urenhet og forholdet mellom kjønnene.

For en yrkesfaglærer er det dessuten viktig å være klar over hvilke utfordringer ulike religiøse skikker og påbud kan medføre innen ulike yrker i det aktuelle utdanningsprogrammet. Det er nødvendig å klargjøre for elevene hva som er sentrale yrkesoppgaver, og som de er nødt til å kunne delta i og beherske. Både islam og jødedom kan innebære klare utfordringer i forhold til påbud / forbud når det gjelder ulike matvarer og matskikker. Dette er noe en lærer i restaurant- og matfag både må ta hensyn til, og også klargjøre for eleven i forhold til dennes yrkesvalg. Innenfor helse- og sosialfagene kan særlig forhold knyttet til mann / kvinnerelasjoner være en utfordring. Hvis for eksempel ei muslimsk jente vil bli helsefagarbeider, er det viktig at hun er klar over at arbeidet vil omfatte stell og pleieoppgaver overfor både menn og kvinner.

Yrkesfaglæreren har imidlertid ikke bare et ansvar i forhold til selve yrkesopplæringen. Et av opplæringens formål er også å gi elevene ballast til å mestre sine egne liv, og til å delta i arbeids- og samfunnsniv. Mange steder i Norge har arbeidslivet og samfunnsnivet for øvrig et sterkt flerkulturelt preg. Elevene kan ikke bare forvente å møte respekt for egen religiøse tilhørighet – de må også lære å respektere andres. For å bidra til gjensidig respekt og forståelse, bør læreren være påpasselig med å unngå lettvinne generaliseringer om enten hele religioner eller religiøse fellesskap. I stedet kan mangfold og nyanser vektlegges – det kan finnes mange måter å være buddhist, muslim, jøde eller kristen på. I noen tilfelle kan det opptre sterke spenninger mellom elever som representerer ulike tradisjoner innen samme religion. Selv om læreren ikke skal involvere seg i den typen interreligiøse stridigheter, vil det være nyttig å være klar over dem, for å kunne bidra til gjensidig respekt og toleranse.

For selv å unngå å bidra til forsterkede fiendebilder eller ekskluderende gruppeidentiteter, vil det også være gunstig om læreren har såpass mye religionskunnskap at hun / han (i alle fall et stykke på vei) kan bidra til en grenseoppgang mellom religion og kultur. Blant annet ut fra mediebildet, kan det være lett å sette likhetstegn mellom kulturelt betingede tradisjoner og sedvaner, og reelt religiøse skikker og påbud. Mange elever er heller ikke vant til å problematisere dette skillet. Fra sitt hjemmemiljø kan de ha med seg en ureflektert og selvfølgelig identifikasjon mellom religion og kultur, eller religion og ideologi. De kan også ha et relativt ureflektert forhold til hvilken rolle deres religiøse tilhørighet faktisk spiller i eget

liv. Som tidligere nevnt kan religion fylle forskjellige funksjoner i menneskers liv. Læreren kan derfor spille en rolle i å klargjøre forskjellen på åndelige behov og behovet for tilhørighet. Deltakelse i et religiøst fellesskap kan dekke begge behov, men behovet for tilhørighet kan også dekkes på flere andre måter. På lengre sikt kan en bevisstgjøring om hva som er hva, og hvilke funksjoner forskjellige tilhørigheter kan dekke, bli et ledd i elevenes utvikling av en velintegret plural identitet – der elementer fra ulike religiøse og kulturelle tradisjoner kan inngå.

For å forebygge religiøst betingede motsetninger, bør læreren unngå å gi én religiøs tradisjon forrang fremfor en annen. Om religiøse høytider markeres, bør alle representerte religioner tas hensyn til. Dette er også viktig i forhold til plassering av skolens arrangementer, prøver eller for eksempel foreldremøter. Læreren bør også kunne snakke om religion og livssyn i et språk som ikke ekskluderer noen tradisjoner. En slik ikke-ekskluderende språkbruk tilstreber å bruke ord og begreper som tar utgangspunkt i en fellesmenneskelig grunn, uten å være bundet til noen spesifikk religiøs tradisjon. En nøytral språkbruk kan peke mot religionenes eksistensielle/åndelige kjerne, og indirekte også bidra til en bevisstgjøring av fellestrekkene mellom religioner. I stedet for å vektlegge det som skiller, kan læreren være bevisst på å fremheve det som er felles for alle mennesker. Alle elever er først og fremst mennesker. Om læreren kan fremme og skape fellesskap på tvers av religiøse skillelinjer, kan dette bidra til å motvirke ensidig identifikasjon med ett enkelt etnisk/kulturelt/religiøst miljø – noe som igjen kan bidra til å motvirke utvikling av fiendebilder og religiøst baserte stridigheter, både i skolen og i samfunnet for øvrig. Å arbeide for et godt klassemiljø, kan ha betydning for mer enn læring. Hvis elever opplever en klasse som trygg og aksepterende, kan for eksempel kontroversielle saker og mediebegivenheter tas opp og bearbeides, uten at noen spesiell gruppe føler seg uthengt eller stigmatisert. Utfordringen for læreren er å ta opp sakene på en slik måte at evt. motsetninger kan dempes og ikke forsterkes.

Det er imidlertid viktig at læreren også våger å være ærlig om det som hun / han opplever som problematisk i en religiøs tradisjon – det kan for eksempel dreie seg om kvinnesyn eller holdninger til voldsbruk. Et kritisk blikk bør imidlertid også kunne vendes mot egen tradisjon og kultur. Uansett bør ikke reelle motsetninger mellom ulike religioner og livssyn idylliseres eller bagatelliseres bort. Utfordringen er å kunne akseptere og leve med forskjeller og motsetninger, uten at de fører til aggresjon eller konflikt. På lang sikt kan en arbeide for at de forskjellige religionene kan ses som menneskehetens felles skattkammer, der ulike tradisjoner utfyller hverandre, heller enn å ses på som motsetninger. Om grunnholdningen er at alle har noe å lære, og alle har noe å tilby, kan kanskje både lærere og elever bli litt klokere, og litt bedre i stand til å leve sammen i fred.

Litteratur:

Armstrong, K. (2005). *Mytenes historie*. Oslo: Cappelen.

Bauman, Z. (1998a). *Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser*. Oslo: Vidarforlaget.

Bauman, Z. (1998b). Postmoderen religion? I: Heelas, P., (Martin, D. & Morris, P.) (ed) *Religion, modernity and postmodernity* (55-78). Oxford: Blackwell.

Eilert, H. (1993). *Kom sannhets stilla vind: vandringar i Japans inre landskap*. Del 2. Delsbo: Åsak.

Einhorn, S. (2005). *En dold Gud: om religion, vetenskap och att söka Gud*. Stockholm: Månepocket.

Eriksen, T. H. (2004). *Røtter og føtter: identitet i en omskiftelig tid*. Oslo: Aschehoug.

Gilhus, I. S. & Mikaelsson, L. (2005). *Kulturens refortrylling: nyreligiøsitet i moderne samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Heelas, P. & Woodhead, L. (ed) (2005). *The spiritual revolution: why religion is giving way to spirituality*. Malden, Mass: Blackwell.

Küng, H. & Schmidt, H. (ed.) (1998). *A global ethic and global responsibilities: two declarations*. London: SCM Press.

Lande, Aa. (1990). *Japans religionar*. Oslo: Det norske samlaget.

Lawrence, B. B. (1998). From fundamentalism to fundamentalisms: a religious ideology in multiple forms. I: Heelas, P. (Martin, D. & Morris, P.) (ed). *Religion, modernity and postmodernity* (88-101). Oxford: Blackwell.

Leirvik, O. (2001). *Religionsdialog på norsk*. Oslo: Pax.

Leirvik, O. (2006). *Islam og kristendom: konflikt eller dialog?* Oslo: Pax.

Leirvik, O. (2007). *Religionspluralisme: mangfald, konflikt og dialog i Norge*. Oslo: Pax.

Maalouf, A. (1999). *Identitet som dreper*. Oslo: Pax.

Opplæringslova (1998). *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*. LOV-1998-07-17-61.

Ringgren, H. (1968). *Religionens form och funktion*. Lund: LiberLäromedel.

Ringgren, H. & Ström, Å. V. (1983). *Religionerna i historia och nutid*. Älvsjö: Skeab Läromedel.

- Sen, A. (2006). *Identity and violence: the illusion of destiny*. London: Allan Lane/Penguin.
- Smart, N. (1997). *Dimensions of the sacred: an anatomy of the world's beliefs*. London: Fontana Press.
- Thelle, N. R. (1991). *Hvem kan stoppe vinden?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Thelle, N. R. (2005). *Kjære Siddharta: brev og samtaler i grenseland mellom øst og vest*. Vikersund: Oriens forlag.
- Vetlesen, A. J. (2004). *Smerte*. Lysaker: Dinamo
- Vogt, K. (2005). *Islam – tradisjon, fundamentalisme og reform*. Oslo: Cappelen.
- Wilber, K. (1995). *Sex, ecology, spirituality*. Boston: Shambala.
- Wright, G. H. von (1991). *Vitenskapen og fornuften: forsøk på en orientering*. Oslo: Cappelen.
- Wright, G. H. von (1994). *Myten om fremskrittet*. Oslo: Cappelen.